

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.74-3.21>**Е. В. Салейчук**аспірант кафедри початкової та дошкільної освіти
Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ

У статті представлено комплекс педагогічних умов розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів географії. Обґрунтовано вибір та доцільність кожної умови для впровадження в освітній процес закладу вашої освіти. Визначено, що під педагогічними умовами розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів географії у процесі професійного навчання варто розуміти комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на обставини освітнього процесу, що забезпечують цілеспрямований педагогічний вплив на формування й актуалізацію творчого потенціалу особистості у процесі професійної підготовки. Визначено, що формування мотивації майбутнього вчителя географії до творчої активності буде ефективним завдяки використанню тренінг-технологій. Висвітлено думку про те, що творче освітнє середовище є сприятливим осередком закладу вищої освіти, яке допомагає створити позитивне ставлення до освітнього процесу, передбачає позитивний настрій, активну взаємодію між викладачем і студентами, надихає студентів для вияву власних творчих здібностей та індивідуальності. Охарактеризовано, що насичення процесу професійної підготовки майбутніх учителів географії інноваційними технологіями навчання сприяє розвитку творчого потенціалу студентів під час професійної підготовки. Однією з педагогічних умов визначено перенесення вектора методичної підготовки вчителя на творчий компонент у контексті сучасних тенденцій розвитку географічної освіти. На думку автора, ця умова спрямована на підготовку творчого вчителя, що здатен ураховувати сучасні тенденції навчання географії в закладі загальної середньої освіти. Досліджено, що, окрім традиційного контролю методичної підготовленості майбутнього вчителя географії, важливим аспектом є контроль щодо усвідомлення студентами цінності застосування творчих здібностей, порівняння результатів, позитивних наслідків їх застосування, аналіз позитивного сприйняття нововведень, переконливість в успішному кінцевому результаті вияву педагогічної творчості.

Ключові слова: потенціал, творчий потенціал, професійна освіта, майбутні вчителі географії, педагогічні умови.

Постановка проблеми. Науковці В. Ананьєв, Д. Богоявленська, Л. Виготський, Л. Рубінштейн, Я. Пономарьов та інші стверджують, що творчість можна і потрібно розвивати. Однак прояв творчого потенціалу можливий не сам собою, а за допомогою умов, які стимулюють цей процес. Для цілеспрямованого розвитку творчого потенціалу необхідно визначити й обґрунтувати ті умови, реалізація яких найбільш повною мірою сприятиме досягненню мети дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основоположні дослідження щодо розвитку творчого потенціалу відображено у працях Б. Ананьєва, В. Андрєєва, Д. Богоявленської, Л. Виготського, Н. Вишнякової, В. Давидова, Д. Ельконіна, Н. Кузьминої, О. Матюшкіна, В. Моляко, О. Музики, Я. Пономарьова, С. Рубінштейна, М. Холодної, І. Якиманської, Дж. Гілфорда, А. Маслоу, Дж. Рензуллі, Е. Торренса й інших. Однак, незважаючи на широкий інтерес учених до питань творчого розвитку особистості, проблема вдосконалення педагогічних умов розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів географії розкрита недостатньо.

Мета статті – визначити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів географії.

Виклад основного матеріалу. У контексті професійного навчання важливо здійснити аналіз поняття «педагогічні умови». У «Словнику-довіднику з професійної педагогіки» «педагогічні умови» визначені як обставини, за яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей [14]. Натомість К. Дубич визначає це поняття як сукупність взаємозалежних і взаємозумовлених заходів педагогічного процесу, які забезпечують досягнення конкретної мети [4, с. 79]. Найбільш повним уважаємо визначення педагогічних умов А. Литвина й О. Мацейко. Науковці визначили їх як комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу й особистісні параметри всіх його учасників. Педагогічні умови забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу

відповідно до вимог суспільства та запитів ринку праці, сприяють усебічному гармонійному розвитку особистості та створюють сприятливі можливості для виявлення її задатків, урахування потреб і формування загальнолюдських і професійно важливих якостей, ключових кваліфікацій, загальних і професійних компетенцій [7, с. 56].

Отже, під педагогічними умовами розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів географії у процесі професійного навчання розуміємо комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на обставини освітнього процесу, що забезпечують цілеспрямований педагогічний вплив на формування й актуалізацію творчого потенціалу особистості у процесі професійної підготовки.

Виходячи із твердження А. Литвина й О. Мацейко [7], що педагогічні умови ефективного навчання / професійної підготовки мають урахувати сукупність зовнішніх обставин і внутрішніх аспектів освітнього процесу, а також внутрішніх, суб'єктивних особливостей особистості учня / студента, визначимо педагогічні умови, які забезпечуватимуть успішність процесу розвитку творчого потенціалу майбутнього вчителя географії.

Першою умовою є формування мотивації майбутнього вчителя географії до творчої активності засобами тренінг-технологій. Ця умова спрямована на вияв внутрішніх, суб'єктивних особливостей особистості здобувача вищої освіти, оскільки саме мотивація є тим рушійним чинником, який забезпечує перехід творчих здібностей із потенційної в актуальну форму.

Згідно із цим Т. Кудріна зазначає: «Перш ніж потреба спричинить дію, особистість переживає складний психологічний процес мотивації, який полягає в усвідомленні тією або іншою мірою суб'єктивної й об'єктивної сторін потреби й дії, спрямованої на її задоволення» [11, с. 389]. Отже, без мотивації особистість не може бути активною, тобто не зможе розкрити й актуалізувати власні здібності.

Російський психолог М. Ярошевський, як і інші дослідники, вважає, що творчість має мотивований характер, під час дослідження напрямів мотивації творчості, віддає перевагу ціннісним орієнтаціям (зовнішні мотиви) і взаємодії логіки та готовності суб'єкта реалізувати задум (внутрішні мотиви) [3, с. 204]. Ми вважаємо, що в контексті професійної підготовки майбутніх учителів географії розвиток їхнього творчого потенціалу буде значно ефективнішим за умови організації системної, неперервної роботи з формування мотивації.

Формування мотивації до творчої діяльності залежить і від навчальної мотивації в закладі освіти. Розвиток у студентів спонукальних мотивів навчання залежить від деяких умов, як-от: усвідомлення безпосередніх і перспективних цілей навчання; розуміння теоретичної і практичної значущості засвоєних

знань; емоційність викладання і сприймання змісту наукової інформації; накопичення об'єму і новизна інформації; професійна спрямованість; підтримка зацікавленості, інтересу студентів у навчальній діяльності; створення позитивного психологічного клімату в навчальній групі [10].

Оскільки зовнішня мотивація, наприклад, заохочення, винагороди тощо, є нестійкою і швидко зникає, в освітньому процесі важливо створити умови для прояву внутрішньої мотивації майбутнього педагога. Під час викладання навчальних дисциплін важливо створити такі умови, які не лише б заохочували студента проявляти творчі здібності, але націлювати здійснювати їх у майбутньому. Актуально зацікавити, показати студентам позитивні результати виявлення творчості, показати зразки креативної поведінки.

Аналіз науково-методичної літератури із проблеми мотивації студентів до здійснення творчості дав змогу виокремити, що одним з ефективних засобів мотивації до творчості є тренінг-технології. Тренінг не лише посилює мотивацію, але й допомагає учасникам тренінгу ефективніше та швидше засвоїти інформацію, актуалізувати власні резерви. Тренінг, на думку І. Бопко, спрямований на набуття життєвої компетентності шляхом збагачення як знаннями, так і життєво-практичним і емоційно-особистісним досвідом завдяки використанню інтерактивних засобів навчання [1]. Тренінг за своєю сутністю більше орієнтований на вияв внутрішніх ресурсів особистості і здатності до їх застосування на практиці.

Якщо говорити про мотивацію до творчої діяльності у процесі професійної підготовки, то варто звернутись до поняття «тренінг творчості». Як зазначає Р. Швай, тренінг творчості – це система вправ, які застосовують із метою розвитку творчого потенціалу людини чи групи людей. Він відповідає більшості критеріїв психологічного тренінгу, хоча відрізняється від інших типів тренінгу створенням певного настрою й ігрових моментів, різноманітністю технік та фантазій, вільних асоціацій у груповій діяльності, концентрації уваги на проблеми в перспективі. Тренінг творчості належить до евристики, яка є субдисципліною і базується на методології, епістемології, психології та педагогіці. Її метою є розвиток ефективних методів розв'язування проблем [16, с. 257]. Автор доходить висновку, що методи, спрямовані на розвиток творчих здібностей окремої особистості чи групи людей завдяки стимулюванню відповідних операцій та переборювання наявних перешкод, називають тренінгом творчості, оскільки вони є не «засобом», а метою впливів [16, с. 257].

Аналіз науково-педагогічної літератури з теми дав змогу визначити, що ще одним важливим чинником формування творчого потенціалу є сприятливе оточення, у якому перебуває особистість.

У розрізі професійної підготовки актуальним є створення такого середовища, яке б найбільш повною мірою заохочувало майбутніх географів до виявлення творчих здібностей. Тому *другою педагогічною умовою є створення творчого освітнього середовища.*

Середовище закладу вищої освіти відіграє провідну роль у процесі формування творчих здібностей студентів. Так, Е. Краско зазначив: «Вияв креативності неможливий, якщо відсутнє творче середовище як ситуативна властивість, як мотивована база для розвитку креативності» [6, с. 106]. Отже, навіть за наявності стійкої мотивації до здійснення творчості студент не зможе її реалізувати без належного середовища, яке спонукало б його до цього.

Під освітнім середовищем розуміють природне та штучно створене соціокультурне оточення людини, що включає зміст і різні види засобів освіти, здатні забезпечувати продуктивну діяльність студента, слухача, управляти процесом розвитку особистості за допомогою створення сприятливих для цього умов, до яких належить мотивація тих, хто навчається, особистість вихователя тощо [8, с. 235]. Чеський педагог Я. Корчак говорив, що «творче освітнє середовище» – це середовище, що сприяє вільному розвитку активної особистості, це середовище, що найбільшою мірою забезпечує можливості розвитку свободи й активності [5, с. 175].

Якщо узагальнити дослідження, присвячені проблемі формування творчого освітнього середовища, зауважимо, що воно передбачає:

- активну взаємодію учасників освітнього процесу з метою творчого самовираження та самоактуалізації;
- доброзичливий і партнерський стиль взаємин між викладачем та студентом, психологічна підтримка та стимулювання процесу творчої реалізації, сприяння у відчутті корисності, самоцінності студента;
- сприятливий психологічний клімат усередині студентської групи, що передбачає активну взаємодопомогу і взаємопідтримку, відсутність осуду, жорсткої критики;
- наявність зразків креативної поведінки, ними можуть бути викладачі закладу вищої освіти, запрошені педагоги-практики чи інші видатні особистості сфери підготовки студентів;
- вільний вияв творчості з метою самореалізації студента у процесі аудиторної та позааудиторної роботи;
- стимулювання творчого педагогічного пошуку новітніми методами і засобами організації освітнього процесу;
- високий рівень індивідуалізації, невизначеності, проблемності, свободи, насиченість завданнями творчого характеру.

Отже, творче освітнє середовище допомагає створити позитивне ставлення до освітнього процесу, передбачає позитивний настрій, активну взаємодію між викладачем і студентами, надихає студентів для вияву власних творчих здібностей та індивідуальності, стимулює мотивацію не лише накопичення професійних умінь, але їх творчого осмислення, здійснює настанову на подальший саморозвиток, набуття творчої педагогічної майстерності.

Третя педагогічна умова – насичення процесу професійної підготовки майбутніх учителів географії інноваційними технологіями навчання.

Інноваційне навчання не протиставляється традиційному навчанню. Поряд із традиційними підходами до засвоєння навчального матеріалу (у географії це – територіальний, комплексний, історичний, типологічний) застосовуються нові (системний, проблемний, конструктивний), що лежать в основі сучасних технологій навчання. Прикладом можуть служити фреймова педагогічна технологія, методи імітаційного моделювання та критичного мислення, кейс-метод, онлайн-модулі, метод проєктів тощо [13, с. 101].

Упровадження інноваційних технологій у процес підготовки вчителів географії має забезпечувати і сприяти:

- 1) засвоєнню фундаментальних наукових географічних знань, теорій, гіпотез, ідей, законів, закономірностей, фактів і відповідних термінів і понять; це повинно забезпечити формування наукової картини світу через пізнання природи географічної оболонки і світового господарства, населення, просторової диференціації природних умов і ресурсів, поселень, культурних ландшафтів за окремими регіонами, материками, океанами, країнами;
- 2) відображенню сучасного стану географії, природного середовища, технічного оснащення досліджень, предметного осмислення й органічного засвоєння процесів вивчення географічних курсів, соціологічних, економічних, екологічних понять і термінів, сучасних прийомів дешифрування і використання аерокосмічних матеріалів, опанування прийомів вимірювання параметрів природного середовища, оцінки географічних явищ і процесів, комп'ютерного опрацювання і подання географічної інформації;
- 3) формуванню загальної географічної культури та географічного мислення на основі здобутих географічних знань і вмінь шляхом опанування і пізнання географічного простору, адекватної поведінки в ньому, навчання мови карт, космічних і аерофотознімків, розуміння географічних законів і закономірностей просторових взаємозв'язків між природними і суспільними об'єктами, розселенням, геоекологічною ситуацією тощо. Обсяг цих знань має бути стандартизованим стосовно освітніх;

4) проблемності навчання, підвищенню зацікавленості до географічних процесів; це можливо за проблемного викладання матеріалу, застосування, упровадження у викладання географії геоситуаційного підходу;

5) використанню різноманітних форм занять зі студентами, що оптимізують навчальний процес (лекції, семінари, ділова гра й інші прийоми засвоєння матеріалу із застосуванням традиційних і новітніх експедиційних, лабораторних, технічних, комп'ютерних засобів аналізу карт, пізнання цікавих фактів тощо);

6) розвитку вмінь самостійного мислення, спостереження, нагромадження фактів, формулювання висновків – здобуття географічних знань шляхом опанування методів порівняння, типізації, районування, комплексування процесів і явищ, з'ясування їх палеогеографічності, історичності; виробленню вмінь працювати з текстами, довідковими матеріалами;

7) практичному застосуванню здобутих географічних знань і набутих умінь [12, с. 9–10].

Четверта умова – перенесення вектора методичної підготовки вчителя на творчий компонент у контексті сучасних тенденцій розвитку географічної освіти.

Ця умова спрямована на підготовку творчого вчителя, що здатен урахувати сучасні тенденції навчання географії в закладі загальної середньої освіти. Творчий потенціал, а його актуалізація – вияв креативності передбачає гнучкість та оригінальність в ухваленні рішень. Творчий потенціал майбутнього вчителя має бути спрямований не лише на особистісне його формування, але й подальший вияв у професійній діяльності. Майбутній учитель має бути готовий не лише до самого процесу роботи в закладі освіти, а й до труднощів та вимог, що виникатимуть у процесі роботи. Саме творчий потенціал є тією якістю, яка допомагає швидко реагувати на зміни й усунення суперечностей.

Нині головна мета географічної освіти полягає в усебічному розвитку особистості школяра з урахуванням його природних задатків, здібностей, інтересів та потреб через формування географічної культури як основи світосприйняття, світогляду та діяльності. Завдання вчителя сьогодні – відібрати зі своїх методичних надбань усе прогресивне і змінити, модернізувати, трансформувати навчальний процес так, щоб забезпечити його дослідницький, пошуковий характер [9]. Саме на ці сучасні завдання має бути спрямована методична підготовка сучасного вчителя географії. Під час опанування студентами дисциплін, спрямованих на формування методичної компетентності, важливо сформувати здатність до творчого пошуку та готовність до застосування інноваційних педагогічних технологій під час викладання географії.

Б. Чернов зазначає, що важливими є умови, завдяки яким учитель отримує бажаний результат: чітка постановка і реалізація провідної дидактичної мети уроку; посилення пізнавального інтересу учнів до процесу навчання завдяки добору матеріалу для уроку, вибору специфічних засобів навчання; інтенсифікація методів навчання, використання нетрадиційних прийомів; посилення індивідуалізації в роботі з учнями з урахуванням їхньої підготовки, особистісних якостей; використання нових технологій у процесі навчання [15]. Усі ці умови потребують від учителя вияву творчих здібностей, адже кожен урок – неповторний, його розробка, практична реалізація, уміння виходити зі складних ситуацій, мотивувати учнів до засвоєння географічних знань, відкривати їм нові уявлення про світ – усе потребує не лише якісної професійної підготовки, але й високого рівня сформованості творчого потенціалу вчителя.

Для формування творчої методичної компетентності студентів необхідно створити оптимальні дидактичні умови. Перенесення методичної підготовки з репродуктивного на творчий рівень можливе за умови проблемних педагогічних завдань та ситуацій. Наприклад, визначити можливості для покращення навчання географії в різних класах, розроблення індивідуальних та групових завдань різної складності, визначення тем для впровадження інноваційних технологій навчання, складання планів-конспектів нетрадиційних типів уроків, бінарних уроків, розроблення методичного супроводу для уроку на основі інформаційно-комунікативних технологій, моделювання й аналіз уроків однокласників або відеозаписів уроків географії.

Окрім традиційного контролю методичної підготовленості майбутнього вчителя географії, важливим аспектом є контроль щодо усвідомлення студентами цінності застосування творчих здібностей, порівняння результатів, позитивних наслідків їх застосування, аналіз позитивного сприйняття нововведень, переконливість в успішному кінцевому результаті вияву педагогічної творчості.

Опанування основ педагогічних технологій є фундаментом для творчої діяльності вчителя [2, с. 3]. Тому актуальним є не лише теоретичне опанування й осмислення педагогічних технологій майбутніми вчителями, а їх практичне використання. Цьому найбільш повною мірою сприяє моделювання уроків географії на аудиторних заняттях і розроблення конспектів уроків під час самостійної роботи. Моделювання допомагає опанувати практичні навички організації сучасного освітнього процесу з географії в закладі загальної середньої освіти та відразу здійснювати рефлексію методичної готовності до навчання географії з використанням інноваційних методів і прийомів навчання. Важливим є те, що у процесі симуляції

педагогічної діяльності майбутні вчителі набувають досвіду, допомагають перевірити нововведення на ефективність навчального пізнання з географії.

Висновки і пропозиції. Отже, педагогічні умови формування творчого потенціалу були сформульовані з вихідних концепцій розвитку творчого потенціалу особистості та зважаючи на досвід попередніх педагогічних досліджень. Визначені педагогічні умови у процесі фахової підготовки мають оптимально впливати на перебіг досліджуваного процесу, активізувати формування компонентів творчого потенціалу.

Перспективами подальших досліджень уважаємо експериментальну перевірку ефективності визначених педагогічних умов під час формувального етапу експерименту.

Список використаної літератури:

1. Бопко І. Роль інноваційних технологій у формуванні педагогічної техніки майбутніх учителів іноземних мов. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2015_2_7.
2. Вішнікіна Л. Навчальні технології як основа творчої діяльності вчителя. *Впровадження сучасних технологій навчання географії у шкільній, вищій, післядипломній освіті*: матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару. Полтава: ПОІППО, 2006. С. 3–10.
3. Гамезо М., Домашенко І. Атлас по психології. Москва: Просвещение, 1986. 272 с.
4. Дубич К. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Рівне, 2007. 267 с.
5. Корчак Я. Право ребенка на уважение. Москва, 1990. С. 175–194.
6. Краско Е. Проявление креативности и её развитие у детей. *Гуманизация образования*: научно-практический международный журнал. 2008. № 4. С. 106–108.
7. Литвин А., Мацейко О. Методологічні засади поняття «педагогічні умови». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. №. 4. С. 43–63.
8. Макара Л. Сутність освітнього середовища в педагогічному процесі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. №. 30. С. 229–236.
9. Москаленко Л. Сучасний урок географії – спільна творчість учителя і учня. URL: https://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/29118/.
10. Пожидаєва О. Педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до консультативної діяльності. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2012. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2012_6_26.
11. Психологія: підручник / Ю. Трофімов та ін.; за ред. Ю. Трофімова. 3-тє вид., стереотип. Київ: Либідь, 2001. 560 с.
12. Сатановська Л. Розвиток географічної освіти в університетах України (1945–1995 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1997. 21 с.
13. Семина І. Применение инновационных методов обучения географии в высшей школе. *Интеграция образования*. 2015. № 19/2 (79). С. 100–108.
14. Словник-довідник з професійної педагогіки / ред.-упоряд. А. Семенова. Одеса: Пальміра, 2006. 272 с.
15. Чернов Б., Корнєв Б. Методи навчання географії в школі: посібник для вчителів / за ред. А. Алексюка, А. Сиротенко. Київ: Рад. школа, 1986. 174 с.
16. Швай Р. Формування мотиваційної сфери особистості (тренінг творчості) у процесі навчання фізики. 2010. Ч. IV: Методологічні основи забезпечення професійної компетентності студентів. С. 257–259.

Saleychuk E. Pedagogical conditions of development of creative potential of future teachers of geography

The article presents a set of pedagogical conditions for the development of creative potential of future teachers of geography. The choice and expediency of each condition for introduction into the educational process of your educational institution is substantiated. It is determined that the pedagogical conditions of development of creative potential of future geography teachers in the process of professional training should be understood as a set of specially designed general factors influencing the circumstances of the educational process, providing targeted pedagogical influence on the formation and actualization of creative potential. It is determined that the formation of motivation of the future teacher of geography to creative activity will be effective through the use of training technologies. The idea that the creative educational environment is a favorable center of higher education, which helps to create a positive attitude to the educational process, provides a positive mood, active interaction between teacher and students, inspires students to express their own creative abilities and individuality. It is characterized that the saturation of the process of professional training of future teachers of geography with innovative learning technologies promotes the development of creative potential of students during professional training. One of the pedagogical conditions is the transfer of the vector of methodical training of teachers to the creative component in the context of current trends in

geographical education. According to the author, this condition is aimed at training a creative teacher who is able to take into account current trends in teaching geography in general secondary education. It is investigated that in addition to the traditional control of methodical readiness of the future teacher of geography, an important aspect is the control over students' awareness of the value of creative abilities, comparison of results, positive consequences of their application, analysis of positive perception of innovations.

Key words: *potential, creative potential, professional education, future teachers of geography, pedagogical conditions.-*